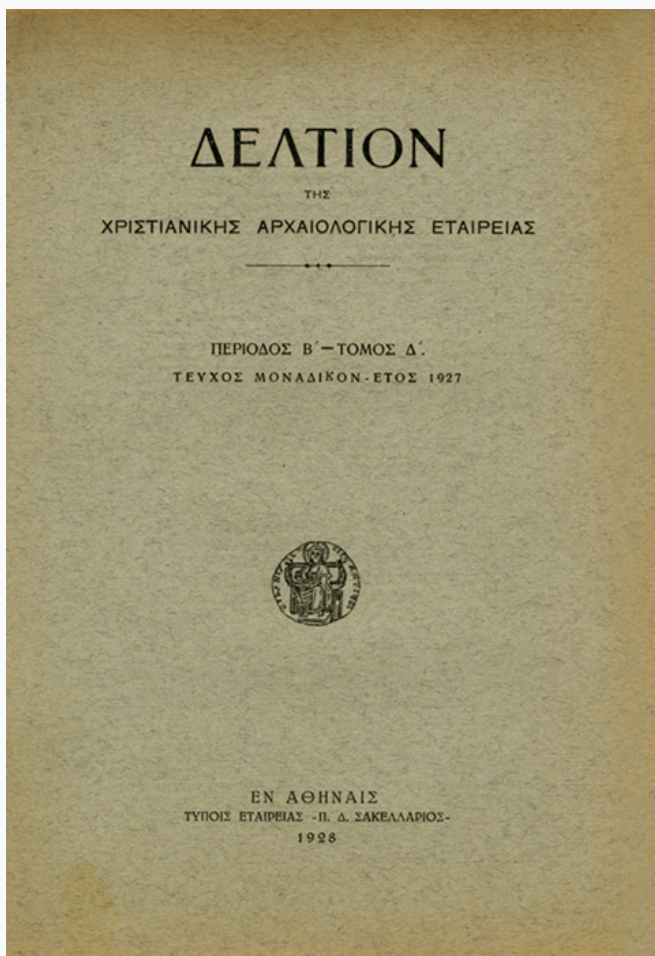

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 4 (1928)

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1927), Περίοδος Β'

Μεσαιωνικά μνημεία Ωρωπού και Συκαμίνου

Αναστάσιος Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1334](https://doi.org/10.12681/dchae.1334)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α. Κ. (2013). Μεσαιωνικά μνημεία Ωρωπού και Συκαμίνου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 4, 25-45. <https://doi.org/10.12681/dchae.1334>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μεσαιωνικά μνημεία Ωρωπού και Συκαμίνου

Αναστάσιος ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1927), Περίοδος Β' • Σελ. 25-45

ΑΘΗΝΑ 1928

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΩΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΣΥΚΑΜΙΝΟΥ

Ὅσον γνωστὸν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Ὁρωποῦ εἰς τοὺς περὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἀσχολουμένους, τόσον ἄγνωστον τυγχάνει εἰς τοὺς περὶ τὴν βυζαντινὴν τέχνην διατρέβοντας. Πράγματι οὐδ' αὐτὸς ὁ τόσα καὶ τόσα χωρία καὶ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος περιελθὼν καὶ καταγράψας μακαρίτης Γ. Λαμπάκης ἀναφέρει τι περὶ τοῦ Ὁρωποῦ, καί-τοι πολυάριθμα διατηροῦνται ἐν αὐτῷ μεσαιωνικῶν μνημεῖα, περὶ ὧν θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα.

Καὶ ὁ μὲν ἀρχαῖος Ὁρωπὸς ἔκειτο πιθανῶς¹⁾ παρὰ τὴν θάλασσαν, ἔνθα σήμερον ἡ Σκάλα τοῦ Ὁρωποῦ, ὁ δὲ χριστιανικός, χάριν μεΐζονος, φαίνεται, ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ἀσφαλείας μετετέθη μίαν περίπου ὄραν δυτικώτερον, ἐπὶ τῶν ὑπὲρ τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον ὑψωμάτων, ἔνθα τὸ σημερινὸν ὁμώνυμον χωρίον. Ἄν δ' ὁ ἀρχαῖος Ὁρωπὸς ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ἢ ὀλοσχερῶς κατεστράφη δὲν γνωρίζομεν βέβαιον μόνον εἶναι ὅτι τὸ «χωρίον Ὁρωπὸς» ὑπῆρχεν ἤδη ἀκμάζον κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἐκ πολλῶν γλυπτῶν τοῦ αἰῶνος τούτου ἐντετειχισμένων εἰς μάνδρας ἢ μεταγενεστέρους ναοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐκ δύο ἐπιστολῶν τοῦ περιπύστου μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου (1175—1204) Ἡ μία τούτων²⁾ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν μέγαν Λογοθέτην τὸν Βελισσαριώτην, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Ὁρωπὸς εἶχε προσφάτως ὑπαχθῆ ὑπὸ τὴν ἐπίσκεψιν (=κτῆσιν, διοίκησιν) τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ δέ, φαίνεται, ἡ ὑπαγωγή αὕτη δὲν ἦτο τόσον ἀσφαλῆς, ζητεῖ ὁ Ἀκομινάτος διὰ τῆς ἐπιστολῆς του τὴν διὰ βασιλικῶν χρυσοβούλλων ἀνανέωσιν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐπικύρωσιν τοῦ

¹⁾ *Lolling* Athenische Mitteilungen 1885, 351.

²⁾ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σφζόμενα. Ἔκδ. Σπ. Π. Λίμπρον Ἀθήναι 1880 σ. 89.

νέου κτήματος. Πράττει δὲ τοῦτο φοβούμενος νέαν ἀπόσπασιν τοῦ Ὠρωποῦ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν τῶν ἀντιπάλων Θηβῶν. Ἡ τύχη τοῦ Ὠρωποῦ, κειμένου εἰς τὴν γόνιμον κοιλάδα τοῦ Ἀσωποῦ κατὰ τὰ ὄρια τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὴν Βοιωτίαν ὑπῆρξε πάντοτε ἡ αὐτὴ τόσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα¹⁾ ὅσον καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ὁ Ὠρωπὸς ἀπετέλεσε τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων. Περὶ τῆς τοιαύτης δ' ἀκριβῶς ἔριδος κατὰ τὸν μεσαίωνα πληροφοροεῖ ἡμᾶς ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀκομινάτου²⁾ ἡ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἐπιτετραμμένον τὴν ἀναγραφὴν τῶν κτημάτων τῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου Γεώργιον τὸν Κολυμβᾶν καὶ τὸν σύντροφον αὐτοῦ Νομικόπουλον. Ἐν ταύτῃ σφοδρῶς ὁ Ἀκομινάτος ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Θηβαίων, οἵτινες ψευδῆ περὶ τοῦ Ὠρωποῦ ὁμολογήσαντες εἰς τὸν πραιτῶρα, κατάρθωσαν νὰ ἀναγράψωσι τὸν Ὠρωπὸν εἰς τὰ κτήματα τῆς ἐκκλησίας τῶν Θηβῶν.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησιν τῶν Ἀθηνῶν (1204) περιῆλθε καὶ ὁ Ὠρωπός, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς κατακτίσεως, ὑπὸ ξένους δυνάστας. Ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Πάππα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ³⁾, εἰκάζεται ὅτι ἡ περιοχὴ του παρεχωρήθη εἰς δύο ἀδελφούς, τὸν Albertinum δυνάστην τῶν Φθωτῶν Θηβῶν⁴⁾ καὶ Rolandinum de Canosa. Ὀλίγον δὲ βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀναφέρεται ὁ Ὠρωπός ὡς τὸ μέρος ἔνθα ἠγματοτίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου οἱ δύο τῆς ἀπέναντι τοῦ Ὠρωποῦ Εὐβοίας τριτημόριοι Narjaut καὶ Γουλιέλμος da Verona⁵⁾.

Τὴν παρουσίαν ἄλλως τε τῶν Φράγκων ἐν Ὠρωπῷ μαρτυροῦσι ἅφ' ἑνὸς μὲν κιονόκρανον φέρον ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν αὐτοῦ

¹⁾ Στάβων σ. 399. Ὠρωπός δ' ἐν ἀμφισβητησίμῳ γεγένηται πολλάκις ἴδρται γὰρ ἐν μεθορίῳ τῆς τε Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

²⁾ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου ἐνθ. ἀν. σ. 131.

³⁾ Epistolae Βιβλ. II ἐπιστ. 480, 482, 636. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Λυτίνον ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν βούλῃ τοῦ αὐτοῦ πάππα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν χωρίων καὶ τὸ ὄνομα Vertipos, ὅπερ κατὰ τὸν T. Νεροῦτσον (Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἔθνολ. Ἐταιρ. Δ' σελ. 68), εἶναι ὁ Ὠρωπός.

⁴⁾ Henri de Valenciennes σελ. 412. Miller-Λάμπρον Ἱστορ. τῆς Φραγκοκρατίας τόμ. Α' σελ. 103.

⁵⁾ Miller-Λάμπρον: Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι Τόμ. Α' σελ. 151.

θηρεὸν (εἰκ. 3) ἀφ' ἑτέρου δὲ πώρινα πλαίσια κογχῶν μετὰ γλαυφῶν γνησίως φραγκικοῦ χαρακτήρος (εἰκ. 15).

Ἀπὸ δὲ τοῦ 14ου αἰῶνος μνεῖαν τοῦ Ὁρωποῦ οὐδεμίαν πλέον, ἔχομεν, φαίνεται δ' ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ χωρίον ὑπετάχθη εἰς τὸ γειτονικὸν Συκαμῖνον, ὅπερ σιχνὰ συναντῶμεν εἰς ἔγγραφα τοῦ 14ου καὶ 15ου ἰδία αἰῶνος. Ὄντως τὴν πρώτην περὶ τοῦ Συκαμῖνου μνεῖαν εὐρίσκομεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Καταλανικῆς κυριαρχίας. Τὸ ὑπερθεῖν τοῦ χωρίου κάστρον εἶχε τότε καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἱεροπολεμικοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν¹⁾. Φαίνεται δ' ὅτι ἐν ἔτει 1381 ἡ διοίκησις τοῦ κάστρου Συκαμῖνου ἐκήρυσεν δι' ὃ καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Ἀραγωνίας Μαρία ἢ Σίβυλλα (1377—1381) ἀπέστειλε γράμμα «πρὸς τὸν ἔντιμον καὶ εὐσεβῆ ἄνδρα Ἰωάννην Φερράνδον Ἐρρέδιαν, μάγιστρον τοῦ Ὁσπιταλίου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων» παρακαλοῦσα ὅπως διορίσῃ διοικητὴν «τοῦ Συκαμῖνου ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν» τὸν ἀδελφὸν Βερεγγάριον Βάτλην, ὅστις μεγάλας εἶχε προσφέρει αὐτῇ ὑπηρεσίας²⁾.

Τὴν κατοχὴν τοῦ Συκαμῖνου διετήρησαν οἱ ἱππῶται τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου καὶ πέρα τοῦ 1394 μὴ ὀκνοῦντες, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς ληστείας ἀκόμη νὰ ἐπιδίδονται. Τοῦτο τοῦλάχιστον συνάγομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ἰταλοῦ νοταρίου Niccolo da Martoni, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος, ὅστις ὡς περιηγητὴς ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1395. Γράφει λοιπὸν ὁ da Martoni ὅτι μετὰ δυσκολίας ἐξέφυγε τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἱπποτῶν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου κρατούντων τοῦ κάστρου Συκαμῖνου καὶ νομιζόντων ὅτι πᾶς περιηγητὴς ἦτο Τοῦρκος, ἐν ᾧ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Ὁρωποῦ ἦσαν λησταὶ χειρότεροι καὶ αὐτῶν τῶν Τοῦρκων³⁾.

Μετὰ τοὺς Ἰωαννίτας τὰ κάστρα Συκαμῖνου καὶ Ὁρωποῦ περιήλθον εἰς τὸν Φλωρεντίνον Δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιον Acciajuoli⁴⁾, ὅστις εἶχε πρότερον καταλάβει τὴν ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας λωρίδα γῆς, ἣν ὁ Σουλτάνος εἶχε παραχωρήσει εἰς τὴν Βενετιάν. Ταύτην δὲ τὴν λωρίδα ἐκάλουν οἱ Βενετοὶ Staria ἤτοι Στερεάν⁵⁾. Ἐγκατέστησε δ' ἐν

¹⁾ Σπ. Π. Λάμπρου: Ἐγγραφα. Ἱστορ. Ἀθηνῶν 1906 σελ. 233.

²⁾ Γ. Κωνσταντινίδης: Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθν. Εταιρ. Τόμ. Ε'. 827.

³⁾ Léon Le Grand: Revue de l'Orient Latin Τόμ. Γ' σελ. 653.

⁴⁾ Κ. Σάβα: Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστορίας τόμ. Α' σελ. 52 Β' 135, 184. Jorga Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle ἐν Revue de l'Orient Latin τόμ. Δ' σ. 284.

⁵⁾ Miller - Λάμπρου: Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι Β', 44.

Συκαμίνω ὁ Ἀντώνιος τῷ 1404 ὡς κύριον τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Φράγκον¹⁾, ὅστις καὶ κατεῖχεν αὐτὸ μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1420 ἐπισυμβάντος θανάτου του.

Ὁ Φράγκος Acciajuoli ἔσχεν ὡς σύζυγον τὴν Μαργαρίταν Μαλπίγη ἐξ ἧς ἀπέκτησε β' υἱοὺς καὶ β' θυγατέρας. Ἐκ τῶν υἱῶν του οἱ δύο, Νέριος καὶ Ἀντώνιος, ἐγένοντο ἀργότερον Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ὁ μὲν ἀπὸ 1435 μέχρι 1439 καὶ ἀπὸ 1441 μέχρι 1451, ὁ δὲ ἀπὸ 1439 μέχρι 1441. Ὁ δὲ τρίτος, ὁ Ἰάκωβος, ἐγένετο ἱππότης τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου²⁾.

Μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ Φράγκου ὀνόματι Λαοδάμειαν, ἦν τὰ ἔγγραφα ὀνομάζουσι *δέσποιαν* τοῦ Συκαμίνου ἐνυμφεύθη τὸ 1424 ὁ Nerozzo Pitti, κτήτωρ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἐν Φλωρεντία ἀνακτόρου Pitti. Ἔλαβε δ' ὡς προῖκα ὁ Pitti τὸ κάστρον Συκαμίνου ὡς καὶ τὸ χωρίον καὶ τὸν πύργον τῆς Παναγίας παρὰ τὰς Θήβας, τὸ νῦν λεγόμενον Παλιοπαναγιά, μετὰ τοῦ Ἐρημοκάστρου³⁾.

Τὰς κτήσεις τῶν ἐν Συκαμίνω καὶ Ὀρωπῷ διετήρησαν οἱ Acciajuoli μέχρις οὗ οἱ Τοῦρκοι ἀφῆρσαν τὸ 1460 τὰ κάστρα ταῦτα παρὰ τοῦ Nerozzo Pitti, ὅστις τότε ἀμπτωχος ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ εἰς Παλιοπαναγίαν μετὰ τῆς συζύγου του καὶ ἑνδεκα τέκνων διατρεφόμενος τοῦ λοιποῦ ἐκ τῆς μόνης ἐναπομεινάσης αὐτῷ περιουσίας ἡτοῦ τῆς ἐν Φλωρεντία οἰκίας⁴⁾.

Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας οὐδὲν περὶ Ὀρωποῦ ἢ Συκαμίνου γνωρίζομεν καὶ μόλις ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται μία νέα τῶν χωρίων τούτων ἀνθις διὰ τῆς ἀνιδρύσεως πολλῶν ναῶν, οὓς θέλομεν ἐξετάσει εὐθὺς ἀμέσως.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω βραχεῖαν περὶ Ὀρωποῦ καὶ Συκαμίνου ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν αὐτοῖς διασωθέντων μνημείων τέχνης χρονολογικῶς ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ Ὀρωποῦ.

¹⁾ *Buchon*: Nouvelles Recherches II, 1, 292. *William Miller Essays on the Latin Orient* Cambridge 1921 σ. 141.

²⁾ *T. Νερούτσος ἐν Δ. Γρ. Καμπούρογλου Μνημείους τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων τόμ. Α'*, 289. *T. Νερούτσος ἔ. ἀ.*

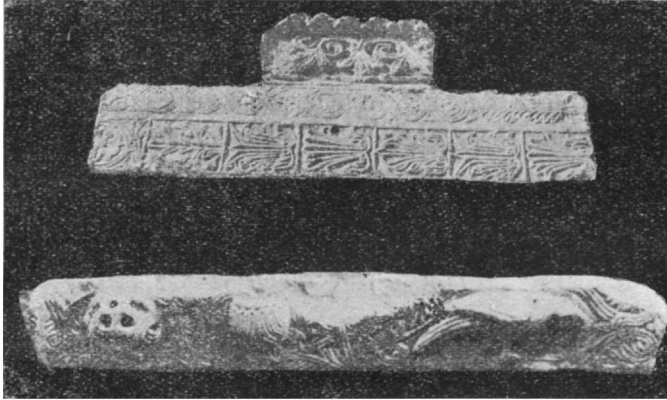
³⁾ *Giov. Pietro de Crescenzi Romani*: Corona della nobiltà d' Italia Bologna 1642. Μέρος II σελ. 558.

⁴⁾ *Miller - Λάμπρον*: Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τόμ. Β' σελ. 155.

Α. Λείψανα τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων

(11^{ον} καὶ 12^{ον} αἰῶνος).

Τὰ παλαιότερα διασωθέντα βυζαντινὰ λείψανα τοῦ Ὁρωποῦ εἶναι μαρμάρινα καὶ πόρινα τεμάχια γλυπτῶν προερχόμενα ἐκ διακοσμητι-

Εἰκ. 1. Ἀνάγλυπτος ταινία καὶ ἐπιστύλιον.

κῶν ταινιῶν καὶ τέμπλων τοῦ 11^{ου} ἢ 12^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῶν λευμάνων τούτων παρέχομεν ἐνταῦθα τὰς εἰκόνας τῶν τριῶν σημαντικωτέρων (εἰκ. 1 καὶ 2). Καὶ τὸ μὲν γλυπτὸν τῆς εἰκ. 1 (ἄνω) φέρον σειρὰν ἀρχαῖζόντων ἀνθεμίων ἐλαφρῶς ἀναγλύπτων ἐπὶ πεντελησίῳ μαρμάρῳ, εἴρηται σήμερον ἐντετειχισμένον ὑπὲρ τὴν θύραν τῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως. Τὸ δ' ἕτερον γλυπτὸν τῆς αὐτῆς εἰκόνας, ἐκ λευκοῦ καὶ αὐτὸ μαρμάρῳ, ἐχρησιμοποίηθη πάλαι ὡς ὑπέρθυρον τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Εἰκονίζονται δ' ἐπὶ τούτου ἐν μέσῳ ἐλαφρῶς ἀναγλύπτων κλιματίδων ζωηρῶς ἔξεργα δεξιὰ μὲν πτηνὸν στρέφον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ νῶτα του ἵνα ραμφισθῆ—θέμα συνηθέστατον εἰς γλυπτὰ τοῦ 11^{ου} καὶ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος—ἐν τῷ μέσῳ δὲ κἀνθαρος ἦτοι ἀγγεῖον δίωτον

Εἰκ. 2. Γρυπολέον.

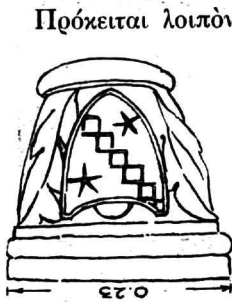
ἐκ τῶν συνήθως ὑπὸ τῆς διακοσμητικῆς τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων χρησιμοποιοιμένων καὶ ἀριστερὰ διάτρητον κομβίον μετὰ πλεγμάτων.

Τὸ δὲ τρίτον ἀνάγλυφον (εἰκ. 2), ὅπερ εἶναι πώρινον καὶ φιλιάσσεται σήμερον ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ἀμφιαρείου, εἰκονίζει ἐντὸς ἐξέχοντος κομβιοφόρου πλαισίου ζῶον περωτὸν καὶ πτηνοκέφαλον—τὸν ἀγαπητὸν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς γρουπολέοντα—βαίνοντα πρὸς τ' ἀριστερὰ μετὰ τὴν οὐρὰν διὰ μέσου τῶν ποδῶν πρὸς τὰ ἄνω ὠρθωμένην. Καίτοι δὲ τὸ ἀνάγλυφον ἐξέχει ἱκανῶς τοῦ βάθους, ὅμως οὐδεμία ἀνατομικὴ ἢ ἄλλη λεπτομέρεια εἶναι ἐπ' αὐτοῦ δεδηλωμένη, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιτεδογλύφου. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ προοπτικὴ τοποθέτησις τῶν ποδῶν τοῦ ζῴου.

Β'. Δείγματα τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας.

(13^{ον} — 15^{ον} αἰῶνος).

Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Φραγκοκρατίας τὸ σπουδαιότατον εἶναι κιονόκρανον μικρὸν (ὑψ. 0,23 μ. εἰκ. 3) ἀποκείμενον σήμερον ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βλασίου. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο φέρει ἐπὶ τριῶν μὲν πλευρῶν αὐτοῦ φυλλώματα ἐπὶ δὲ τῆς προσθίας ἐλαφρῶς ἐξέχοντα θυρεὸν διαστάσεων 0,11×0,15. Ἐπὶ τοῦ θυρεοῦ εἶναι γεγλυμμένη διαγωνίως μὲν σειρὰ τετραγωνιδίων, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἦτοι εἰς τὴν ἄνω δεξιὰν καὶ τὴν κάτω ἀριστερὰν γωνίαν ἀνὰ εἰς πεντάκτινος ἀστήρ.

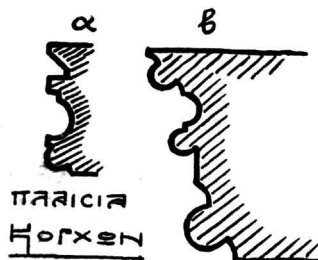

Εἰκ. 3. Κιονόκρανον μετ' οἰκότημου.

Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα ἀναμφιβόλως περὶ τοῦ οἰκότημου Φράγκου τινὸς ἡγεμόνος ἢ τιτλούχου. Καὶ τῶν μὲν ἐκ Canosa ἀδελφῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ὑπ' ὄψει οἰκότημον ἀφ' οὗ δὲν φέρει τὸ λαλοῦν τῆς οἰκογενείας ταύτης σύμβολον ἦτοι τὸν κύνα. Ἄλλ' οὔτε καὶ τῶν ὕστερον ἀρξάντων τῆς περιοχῆς Acciajuoli δύναται νὰ εἶναι, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, ἡ οἰκογένεια αὐτῶν εἶχεν ὡς σημεῖον τὸν ὄρθον μετὰ ἢ ἄνευ σημαίας λέοντα. Τὸ ἐξεταζόμενον οἰκότημον, ἄνευ τῶν ἀστέρων, ἀνήκει, καθ' ἃ μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ οἰκοσημολόγος κ. Γ. Τιπάλδος, εἰς τὴν ἐνετικὴν οἰκογένειαν τῶν Foscarini, ἧς γόνος ἢ συγγενῆς, προσθέσας χάριν διακρίσεως τοὺς ἐκατέρωθεν ἀστέρας, θὰ διετέλεσε πιθανῶς διοικητὴς τῆς Staria, ὅταν αὕτη ἦτο ἀκόμη προσηρτημένη εἰς τὸ φέουδον τῆς ἐνετικῆς Χαλκίδος.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν γλυπτῶν, ἅτινα ἀσφαλῶς ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἐξεταζομένους χρόνους ἄξια μνείας εἶναι τὰ πάρινα πλαίσια δύο κογχῶν (εἰκ. 4), ὧν ἡ μὲν εἴρηται ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἡ δὲ δεξιᾷ καὶ παρὰ τὸ ἱερόν (ᾄρα εἰκ. 15). Τόσον τὰ ἀπαρτίζοντα τὰ πλαίσια ταῦτα κυμάτια—ἐναλλασσόμενα βεργία καὶ σκοτίαί—ὅσον καὶ τὸ ὄξυκόρυφον σχῆμα τῶν τόξων, ἅτινα πλαίσιοις, μαρτυροῦσι σαφῶς περὶ τῆς φραγκικῆς καταγωγῆς των. Ἀποδεικνύουσι δ' ὅμως τὰ πλαίσια ταῦτα καὶ τι πλεον, ὅτι δηλαδὴ καὶ ὁ ναὸς τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι κατεσκευασμένα αἱ κόγχαι, εἶναι ἂν μὴ προγενέστερος τοῦλάχιστον τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας ἢτοι ἀρχαιότερος τοῦ 14.60. Τούτου ἕνεκα θὰ ἐξετάσωμεν τὸν ναὸν τοῦτον πρῶτον ἐκ πάντων.

Ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων (εἰκ. 15 ἀριθ. 1) εἶναι ἐπιμήκης μονόκλιτος βασιλικὴ μήκους 14.60 μ. καὶ πλάτους 6.70 φέρουσα πρὸς ἀνατολὰς μίαν μόνην ἡμιεξάγωνον κόγχην τοῦ ἱεροῦ. Οἱ τοῖχοι τῆς εἶναι κατεσκευασμένοι δι' ἀκανονίστων λίθων παραμεμιγμένων μετὰ τεμαχίων πλίνθων ἢτοι κατὰ σύστημα ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰ κτίσματα τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας (κάστρα κλπ.). Ἐσωτερικῶς φέρει ὁ ναὸς ἐν μόνον ἐγκάρσιον τόξον, οὔτινος σώζονται μόνον αἱ γεννήσεις καὶ τὰ ποδαρικὰ τοποθετημένα εἰς ἀπόστασιν 3.35 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Τὸ ἐγκάρσιον τοῦτο τόξον θὰ ἐχρησίμευεν ἀναμφιβόλως πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, ἥτις θὰ ἦτο ξυλίνη. Περίεργος εἶναι ἡ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὑπαρξίς δύο τετραγώνων πεσσῶν (0.56×0.56) παρὰ τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ, οὔτινες βαστάζουσιν ἀνὰ ἓνα μικρὸν κυλινδρικὸν θόλον. Μεταξὺ τῶν πεσσῶν τούτων φαίνεται ὅτι ἦτο τοποθετημένον τὸ τέμπλον.

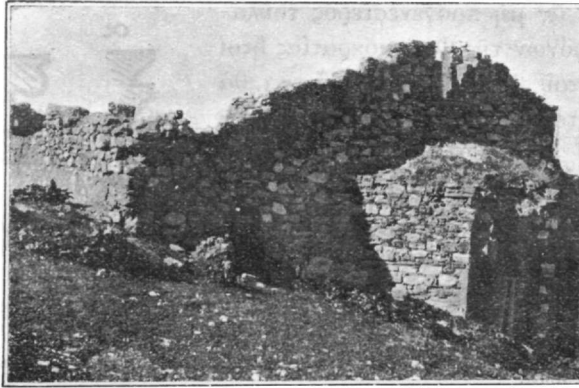

Εἰκ. 4. Ἀγ. Ἀποστόλων Ὁρωπού καὶ Ἀγ. Ἐλεούσης Συναμίον.

Γ'. Λείψανα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Τῆς περιόδου ταύτης τὰ λείψανα εἶναι πολυπληθέστερα. Εἶναι δὲ ταῦτα κτίρια πλησιέστατα ἀλλήλων κειμένων ναῶν, ὧν μάλιστα οἱ πλεῖστοι λειτουργοῦνται μέχρι σήμερον. Τῶν ναῶν τούτων ἀρχαιότερος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ κατὰ τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ χωρίου ἐπὶ τῆς κλιτύος ἐν ἐρειπιώδει καταστάσει εὐρισκόμενος ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (εἰκ. 5).

Ὡς παρατηρεῖ τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως αὐτοῦ (εἰκ. 6) ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἔξωτερικῶς σχῆμα τετράγωνον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι προσκεκολλημένοι πρὸς ἀνατολὰς τρεῖς κόγχαι, μία μεγάλη ἡμιεξάγωνος ἐν τῷ μέσῳ διὰ τὸ κυρίως ἱερὸν καὶ δύο μικρότεραι ἡμικυκλικαὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς διὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικόν. Ἐσωτερικῶς δὲ διαιρεῖται ὁ ναὸς εἰς τρία κλίτη διὰ δύο κιονοστοιχιῶν, ὧν ἑκάστη ἀποτελεῖται ἐκ δύο κιόνων καὶ ἑνὸς τμήματος τοίχου χωρίζοντος τὸ κυρίως ἱερὸν ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τοῦ

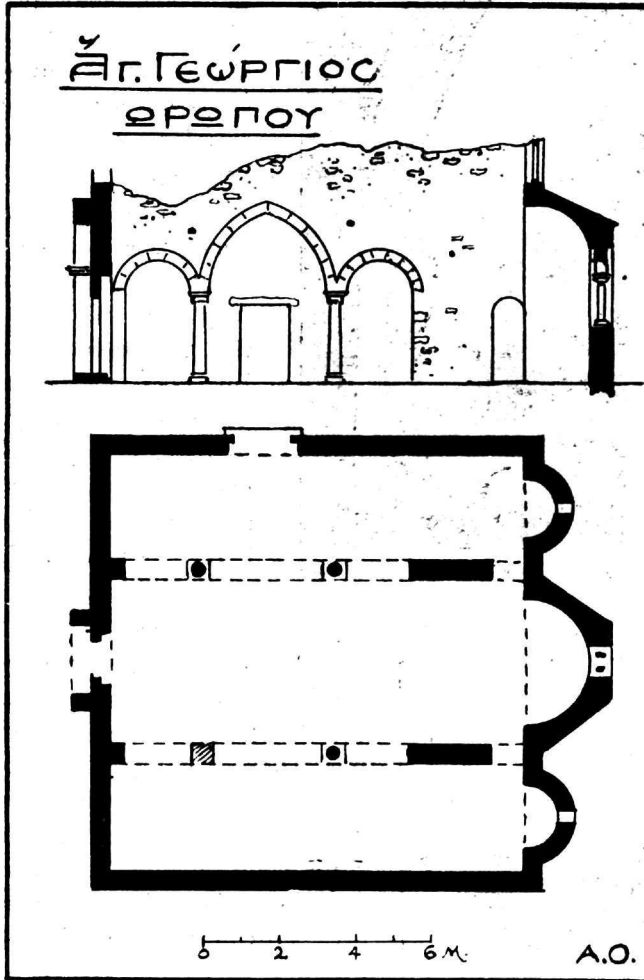
Εἰκ. 5. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ ΝΑ.

διακονικοῦ. Τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων διαστήματα γεφυροῦνται διὰ τόξων ἀνίσου διαμέτρου καὶ ἀνομοίου σχήματος. Οὕτω τὰ μὲν ἄκρα τόξα εἶναι μικρότερα καὶ ἡμικυκλικά, τὸ δὲ μέσον μεγαλύτερον, ὑψηλότερον καὶ ὀξυκόρυφον (εἰκ. 6 καὶ 7). Οἱ κιόνες οὔτινες στηρίζουσι τὰ εἰρημένα τόξα εἶναι μαρμαρίνοι καὶ σχετικῶς ἰσχυροὶ (διάμ. 0.25) φέροντες ὄραϊα ἰωνικὰ κιονόκρανα μετ' ἐπιθημάτων ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν ὁποίων εἶναι γεγλυμμένα φυλλώματα (εἰκ. 8).

Παράθυρα ἐπὶ μὲν τῶν πλευρικῶν τοίχων δὲν σώζονται, καίτοι οὗτοι διατηροῦνται μέχρις ὕψους τριῶν καὶ πλέον μέτρων¹⁾. Μόνον δ' ἐν τῷ ἱερῷ ὑπάρχει ἓν τρίλοβον μετὰ μαρμαρίνων κιονίσκων καὶ πλινθίων τοξωτῶν περιθωρίων παράθυρον ὡς καὶ ἕτερον δίλοβον ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπερθεῖν τῆς μεσαίας κόγχης (εἰκ. 5). Μικρότερα δὲ μονόλοβα παράθυρα φωτίζουνσι τὰς κόγχας τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ.

¹⁾ Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ εἶναι ἐντετειχισμένον ἀρχαῖον μαρμαρίνον ἡλιακὸν ὥρολόγιον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ΙΑΣΩΝ ΙΑΣΩΝΟΣ ΑΖΗΝ(τεύς).

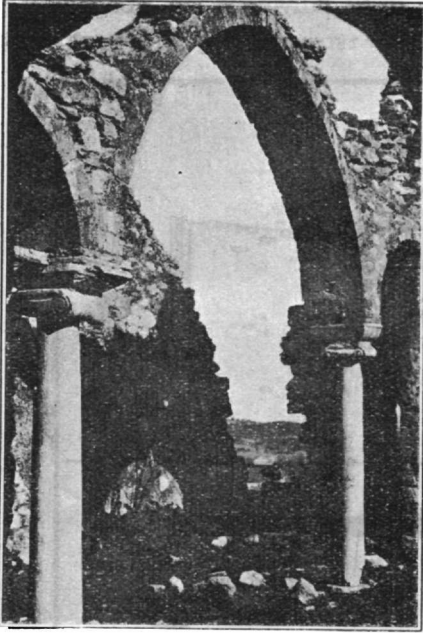
Θύρας ὁ ναὸς ἔφερε δύο: τὴν μὲν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν περιβαλλομένην ἔξωθεν ὑπὸ ἐξέχοντος τόξου βαίνοντος ἐπὶ ποδαρικῶν, τὴν δὲ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν (σήμερον τετειχισμένην) φέρουσαν καὶ αὐ-

Εἰκ. 6. Κάτοπις καὶ τομὴ Ἁγίου Γεωργίου Ὁρωποῦ.

τὴν ἄνωθεν κόγχην ἡμικυκλικὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν διακρίνονται εἰσέτι λείψανα τοιχογραφίας παριστάσης τὸν Ἁγ. Γεώργιον ἔφιππον. Ἔτεροι δὲ τοιχογραφίαι, εἰς δύο μάλιστα στρώματα, διατηροῦνται ὠχραὶ καὶ καταρρέουσαι, ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς τοίχων.

Ἡ ἰσχνότης τὸσον τῶν ἑξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ὅσον καὶ τῶν

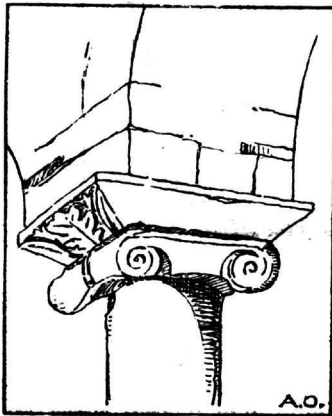
Εἰκ. 7. Τὸ μεσαῖον τόξον τοῦ Ἁγ. Γεωργ.

ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν στηριζομένων ὑποδηλοῖ, ὅτι ἡ στέγη τῆς βασιλικῆς ἦτο ξυλίνη. Ἄδηλον ὅμως εἶναι ἂν ἡ τοῦ μέσου κλίτους στέγη ἐξεῖχεν ὑπεράνω τῶν πλαγιῶν ἢ ἂν συνεχίζετο καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀδιασπάστως.

Τὸ τεθλασμένον τόξον τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, ἢ ἔλλειψις παραθύρων ἀπὸ τῶν τοίχων καὶ τέλος τὸ σύστημα τῆς τοιχοποιίας (ἀκανόνιστοι λίθοι μετ' ὀλίγων κεραμιῶν) μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἶναι κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, πιθανῶς δὲ τοῦ 15ου ἢ τοῦ 16ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἁγ.

Γεώργιον ὁ κατὰ τὸ δυτικὸν κράσπεδον τοῦ χωρίου κείμενος ναὸς

Εἰκ. 6. Κιονόκρανον Ἁγ. Γεωργίου.

τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου διατηρεῖται εἰσέτι ἐν ἀρίστη καταστάσει (εἰκ. 9). Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι τοῦ τύπου τῶν δικιονίων σταυροειδῶν μετὰ τροῦλλου ἀλλὰ μετὰ προεκτεταμένου δυτικοῦ σκέλους. Πράγματι, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ κατόψει καὶ τῇ τομῇ αὐτοῦ (εἰκ. 10), ὁ μεθ' ὀριζοντίου γείσου καὶ ἄνευ κιονίσκων κατὰ τὰς γωνίας ὀκτάγωνος τροῦλλος του, βαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῶν χωριζόντων τὸ κυρίως ἱερὸν ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ τοίχων ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ ζευγὸς μετ' ἐπιθημάτων κίωνων, ὅπως δηλαδὴ ἀκριβῶς γίνεται καὶ εἰς τοὺς δικιονίους. Πλὴν

ὅμως τῶν ρηθέντων κίωνων ὑπάρχουσιν ἀκόμη δύο ἄλλοι πρὸς

δυσμάς, εἰς ἣν θέσιν εἴρηται εἰς τοὺς δικιονίους βυζαντινοὺς ναοὺς ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ. Ἡ προέκτασις καὶ ἡ ἐπιμήκυνσις αὕτη τοῦ σταυροειδοῦς τύπου ἀρξαμένη κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους ¹⁾ ἐσυνεχίσθη μετὰ τὴν "Ἀλωσιν οὐχὶ ἀπλῶς διὰ τῆς ἀξίσεως τῆς διαμέτρου τῶν δυτικῶν τόξων ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προσθήκης νέων στηριγμάτων, ὡς ἐνταῦθα, ἔνθα ὁμοῦς δυστυχῶς ὁ ἀρχιτέκτων δὲν ἐτοποθέτησε τὸν δυτικὸν τοῖχον εἰς ἴσην πρὸς τὸ ἄνοιγμα τοῦ πρώτου τόξου ἀπόστασιν ἀλλ' εἰς πολὺ με-

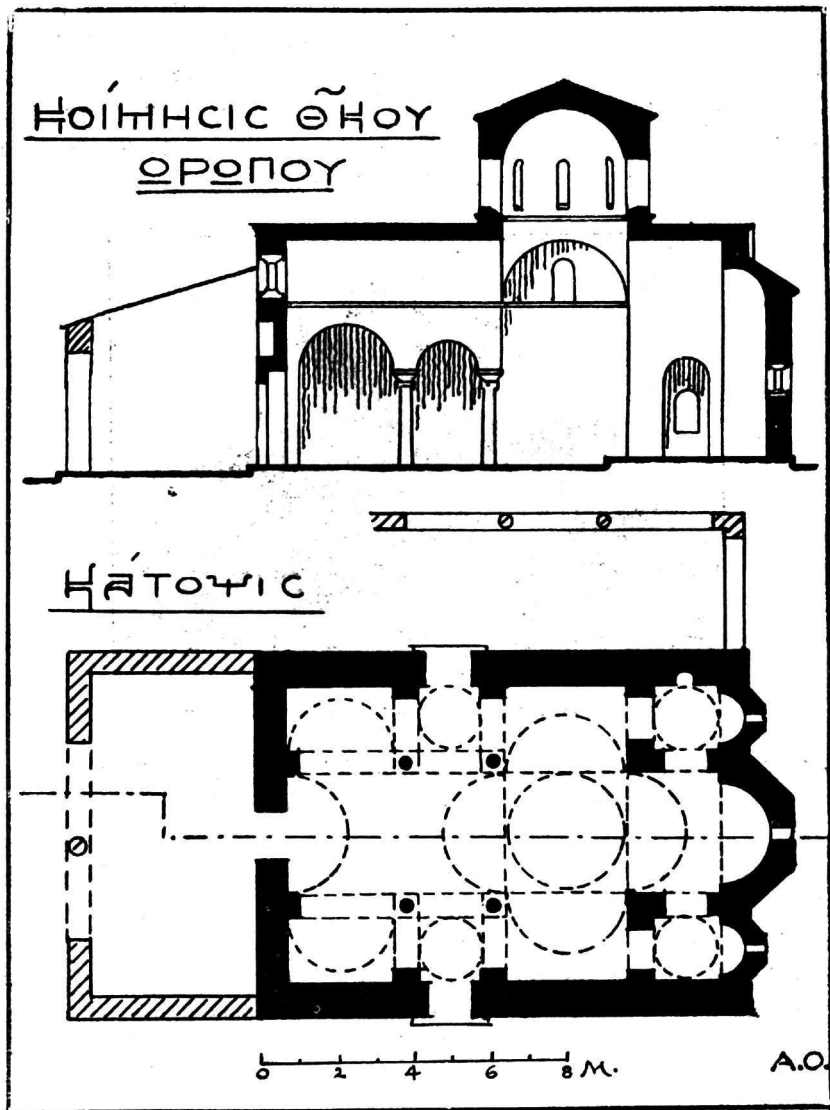
Εἰκ. 9. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως ἀπ' ἀνατολῶν.

γαλυτέραν, οἴτως ὥστε κατ' ἀνάγκην ἢ κλείς τοῦ τόξου τοῦ γεφυροῦντος τὸ μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τοῖχου καὶ τοῦ πρώτου κίονος διάστημα νὰ φθάσῃ εἰς πολὺ μεγαλύτερον τοῦ γειτονικοῦ τόξου ἕψος καὶ νὰ ἐπιφέρῃ οὕτω ταραχὴν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ ναοῦ. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως τοῦ δυτικοῦ τοῖχου εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ ὑπεράνω τῶν ἄκρων διαμερισμάτων τοῦ ναοῦ (Ν. Δ. καὶ Β. Δ.) κυλινδρικών θόλων καθέτως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ βαινόντων ἀντὶ τῶν συνήθως ἐνταῦθα τιθεμένων ἀσπίδων ἢ σταυροβολίων.

Ἐν τούτοις παρ' ὅλην τὴν εἰς τὸ πατροπαράδοτον σχέδιον δοθεῖσαν ἐπιμήκυνσιν ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐπῆρκει εἰς

¹⁾ Εὐαγγελίστρια καὶ Ἁγ. Σοφία Μυστρά *Millet Monuments byzantins de Mistra* πίν. 31 Μετα-όρφωσις Ἀθηνῶν *Ἐργατοῦλος* Ἀρχ. Ἐφημ. 1913 σελ. 139 κλπ.

τὸ πλῆθος τῶν Ὁρωπίων πιστῶν. Τούτου δ' ἕνεκα παρέστη ἀνάγκη νὰ προστεθῆ μεταγενεστέρως κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν νάρθηξ

Εἰκ. 10. Κάτοψις καὶ τομὴ ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐν Ὁρωπῶ.

μετὰ διπλοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος κατὰ δὲ τὴν βόρειον πλευρὰν στοὰ ἐκ τόξων βαίνοντων ἐπὶ κίονων (εἰκ. 11).

Ἐκ τῆς κυρίας ναὸς παρουσιάζει δύο συστήματα τοιχοδομίας. Τὸ μὲν διὰ κανονικῶν λαξευτῶν πωρολίθων μετὰ παρεμβολῆς πλίνθων ὀριζοντίως καὶ κατακορύφως (εἰκ. 9), τὸ δὲ ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ τεμαχίων πλίνθων (εἰκ. 11). Τοῦ πρώτου συστήματος χρῆσις ἐγένετο εἰς τὰ πολυέδρα μέρη τοῦ ναοῦ ἤτοι εἰς τὰς ἡμιεξαγώνους ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ καὶ τὸν ὀκτάγωνον τρούλλον, τοῦ δὲ δευτέρου εἰς τοὺς εὐθεῖς ἐξωτερικοὺς αὐτοῦ τοίχους. Ὀδοντωτῶν ταινιῶν χρῆσις ἐγένετο μόνον εἰς τὰ γείσα

*Εἰκ. 11. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως
μετὰ τῆς πρὸς βορρᾶν στοᾶς αὐτοῦ.*

τῶν ἀψίδων καὶ τοῦ τρούλλου εἰς διπλῆν σειρᾶν, οὐχὶ ὅμως καὶ χάριν διακοσμῆσεως τῶν τοίχων. Ἐντὺ αὐτῶν ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν τοίχων ποῦ μὲν¹⁾ ἐφυελομένα ἀβάκια (fayences) μετὰ παραστάσεων κυανοῦ χρώματος, ποῦ δὲ πῆλινη πλάξ²⁾ μετὰ σταυροῦ καὶ τῆς συντετημένης ἐπιγραφῆς IC-XNK (= Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ) καὶ ἀλλαχοῦ³⁾ μαρμαρίνη πλάξ εἰκονίζουσα ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου πτηνόν (εἰκ. 12).

¹⁾ Παράθυρον νοτίας πλευρᾶς.

²⁾ Ὅμοίως ὑπὲρ τὸ παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς.

³⁾ Ὑπὲρ τὸ παράθυρον τῆς κόγχης τῆς προθέσεως. Παραπλεύρως τοῦ γλυ-

Τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου φέρουσι πώρινα τοξωτὰ πλαίσια τὰ δὲ τῶν πλαγίων πλευρῶν, κατὰ τουρκικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν, εἶναι ἐν σχήματι συγκλινοῦσης accolade (—). Τὸ τοῦ ἱεροῦ εἶναι στενὸν δίλοβον (εἰκ. 12) μὲ τοὺς λοβοὺς λαξευμένους ἐξ ἑνὸς λίθου ἐφ' οὗ εἶναι γεγλυμμένος ἰσοσκελῆς σταυρὸς ἐντὸς κύκλου (εἰκ. 12).

Εἰκ. 12. Παράθυρον ἱεροῦ, διακοσμητικὴ πλάξ καὶ σχεδιογραφήματα.

Τοιχογραφίαι ἐν τῇ κυρίῳ ναῷ δὲν διατηροῦνται. Τούναντίον κατάγραφος εἰσέτι διατηρεῖται ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ σήμερον ἀστέγου νάρθηκος φέρων καλὰς τοιχογραφίας τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Ἐκ τούτων ἀξία λόγου τόσον διὰ τὸ σχέδιον τῶν μορφῶν ὅσον καὶ διὰ τὴν πλάσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωματισμῶν εἶναι ἡ ἀριστερᾶ τῆς εἰς τὸν ναὸν ἀγούσης πύλης εἰκονιζομένη φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ. Δυστυχῶς αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος καλύπτονται ὑπὸ πολυαρίθμων ἀκιδιογραφημάτων, ἀναγραφόντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡμερο-

μηνίας θανάτων χριστιανῶν Ὁρωπίων τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰῶνος, ἅτινα, συντελοῦσης καὶ τῆς βροχῆς, μεγάλως παρέβλαψαν τὰς εἰκόνας.

Πότε ἐξετελέσθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος πληροφοροεῖ ἡμᾶς ἡ ἀνωθεν τῆς εἰς τὸν ναὸν ἀγούσης θύρας γεγραμμένη καὶ ἀμυδρῶς σήμερον διακρινομένη ἐπιγραφὴ λέγουσα:

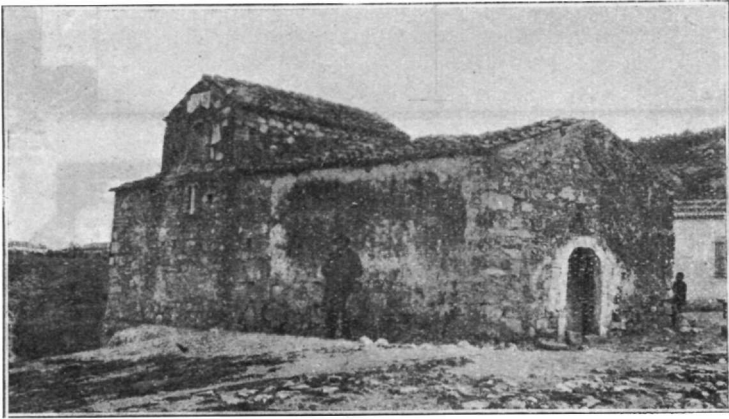
Τοῦ ἀρχιεπισκόπου ὑμῶν Παρθενίου + μίστητι
 ἱερομονάχου καὶ τῶν γονέο
 καὶ τῶν γονέο αὐτοῦ + ετους AN×A (=1651)

Τὴν δὲ τοῦ κυρίως ναοῦ χρονολογίαν κατασκευῆς μανθάνομεν ἐκ τῆς ὡς ἐκ θαύματος διαφυγούσης τὴν ἀσβεστόχρῳσιν ἐπιγραφῆς τῆς εὐρισκομένης ὑπεράνω τοῦ BA κίονος καὶ ἐχούσης οὕτω:

Ἀνηγέρθη ὦ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπερ
 ευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν θεοῦ

ποῦ τούτου εὗρηται ἐντετειχισμένη ἀρχαία ἐπιτύμβιος πλάξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν. ΣΩΣΙΝΙΚΟΣ
 Κ|ΑΛΟΞΕΝΟ

κου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἔτους ζρζζ' ἰνδικτιῶνος β' καὶ ἀνηστορῦθη ζρλζ' ἰνδικτιῶνος ιβ' ἰουνίου ἡκοσ τῆ ἐνάτῃ δια συνδρομῆς καὶ κόπου τοῦ ἐν ἀρχουσι κυρ Ἀποστόλου καὶ τον λοιπον χριστιανῶν τῶν εὐροισκομένον ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ αἴτη δ' εὐρισκόμενος ὁ παναγιώτατος κυρ Κύριλος ἀφέντης καὶ ἡκουμαινικὸς πατριάρχης ἐν τοῖ βασιλύδι των πόλεων ἀρχιερατεύοντος μητροπολίτου κυρ Μητροφάνος καὶ ἀναγινόμενος... εὐχεσθε πάντας τοὺς κωποιάσαντας ἐν τῇ μονῇ.
(ῥψ. 0.48 πλάτος 0.55).

Εἰκ. 13. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἀπὸ ΒΔ.

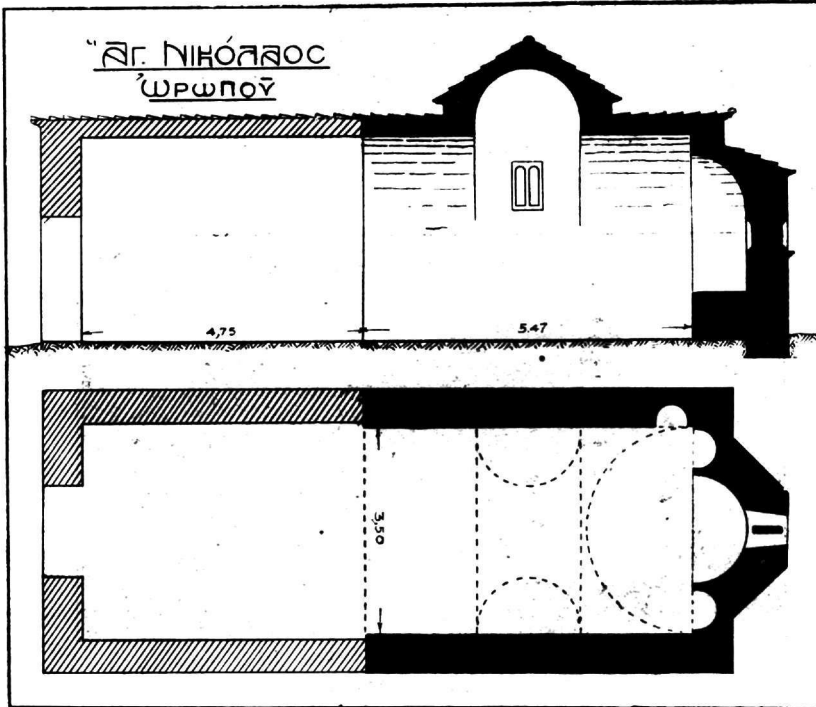
Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὰ ἑξῆς: α) Ὅτι ὁ ναὸς τῆς Κοιμῆσεως ἀπετέλει κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα τὸ καθολικὸν ὁμωνύμου μονῆς. β) ὅτι ἀνηγέρθη ἐν ἔτει 1619 καὶ ἐξωγραφήθη ἐν ἔτει 1629. Καὶ τέλος γ) ὅτι κατὰ τὸ 1619 μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἦτο ὁ ἀμφισβητηθεὶς Μητροφάνης.¹⁾

Πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφομένην χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ναοῦ συμφωνεῖ καὶ ἀκιδιογράφημα κεχαραγμένον ἐπὶ τοῦ πωρῆνου ὑπερθύρου τῆς κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ (σήμερον τετει-

¹⁾ Θ. Φιλαδέλφως. Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας I σελ. 238. ἔνθα παρατίθεται καὶ ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ κατ' ἀνάγνωσιν τοῦ κ. Ζηαίου διαφέρουσας ἐν τισι τῆς ἡμετέρας.

χισμένης) θύρας, ὅπερ πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι τὸ «1611 εἰς τὰς 4 τοῦ φειροναρίου ἔβαναν ἀρχὴ εἰς τὸ τέμπλον». (εἰκ. 12).

Πλὴν τῶν ἐξετασθέντων τύπων—βασιλικῆς καὶ σταυροειδοῦς ναοῦ—εἴρηται ἐν Ὁρωπῷ καὶ ὁ τοῦ σταυρεπιστέγου ἀντιπροσωπευόμενος ὑπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου (εἰκ. 13), κειμένου κατὰ τὴν ἀνατο-

Εἰκ. 14. Κάτοψις καὶ τομὴ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὁρωποῦ.

λικὴν πλευρὰν τοῦ χωρίου¹⁾. Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι θολωτὴ μονόκλιτος βασιλικὴ μετὰ στενοῦ ἐγκαρσίου κυλινδρικοῦ θόλου (εἰκ. 14) τοποθετημένου ὑπὲρ τὴν κλεῖδα τῶν κατὰ μῆκος θόλων.

Ἀρχικῶς ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἦτο πολὺ μικρότερος ἢ σήμερον, ἐπιηξήθη δ' ὑστερότερον δι' ἐπιμηκύνσεως τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ κυλίνδρου. Ἡ τοιχοδομία του εἶναι ἀργολιθοδομὴ συνήθης μετὰ

¹⁾ Πλὴν τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ σταυρεπιστέγου τούτου ναοῦ εὑρῆται ἡμίσειαν ὥραν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἄλλο σταυρεπίστεγον γαῦδριον, τρίκλιτον αὐτό, περὶ οὗ θέλω διαλάβει προσεχῶς ἐν γενικωτέρῳ περὶ σταυρεπιστέγων ναῶν πραγματεία μου.

τεμαχίων πλίνθων καὶ κεράμων. Τοιχογραφία κακότεχνος παριστᾶσαι τὰς ἐν τῇ Κολάσει ποινὰς τῶν ἁμαρτωλῶν καλύπτουσι τοὺς τοίχους τοῦ μεταγενεστέρου τμήματος, ἐν ᾧ τοῦ ἀρχαιότερου οἱ τοῖχοι εἶναι ἀσβεστοχρισμένοι.

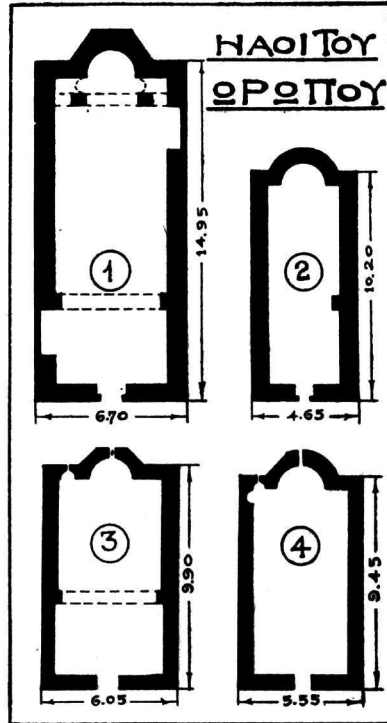
Οἱ λοιποὶ ἐν Ὁρωπῷ παλαιοὶ ναοί: *Μεταμόρφωσις*, Ἁγ. Βλάσιος, Ἁγ. Ἰωάννης καὶ Ἁγ. Γεώργιος εἶναι μονόκλιτοι βασιλικάι, ὧν τὰς κατόψεις τῶν 3 πρώτων βλέπει τις ἐν τῇ εἰκόνι 15 ὑπ' ἀρ. 2, 3 καὶ 4.

Αἱ στέγαι πάντων ἦσαν, ὡς φαίνεται, ξύλινα ὑποβασταζόμενα (ἀρ. 2 καὶ 3) ὑπὸ ἐγκαρσίως τοποθετημένου τόξου, ὡς συνηθίζετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας¹⁾

Τοιχογραφία ἐν τοῖς μικροτέροις τούτοις ναοῖς σώζονται ἐλάχιστα. Ἐπὶ μίᾳ ἐξ αὐτῶν εἰκονίζουσης τὴν Θεοτόκον εὐρισκομένης δ' ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως ὑπάρχει τὸ ἀκιδιογράφημα (εἶκ 12).

ἔτους ζ.ρ.λ.καὶ μηνὶ Αὐγούστῳ 6²⁾.

Τὸ ἔτος ζρλ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1622 μ. Χ. εἶναι ἄρα ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως ἀρχαιότερος τοῦ ἔτους τούτου. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εὑρηται χαραγμένη ἢ χρονολογία 1623. Περὶ δὲ τῆς χρονολογίας κατασκευῆς τῶν λοιπῶν δύο ναῶν (Ἁγ. Βλασίου καὶ Ἁγ. Ἰωάννου) οὐδὲν θετικὸν τεκμήριον ἔχομεν.

*Εἶκ.15. Οἱ μικρότεροι ναοὶ τοῦ Ὁρωποῦ
1 Ἁγ. Ἀπόστολοι. 2 Ἁγ. Ἰωάννης.
3 Μεταμόρφωσις. 4 Ἁγ. Βλάσιος.*

¹⁾ Ὅρα ὁμοία παραδείγματα ἐν τῷ περὶ τῶν καμαροσκεπᾶστων βασιλικῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀρθρῳ μου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. Β' σελ. 304.

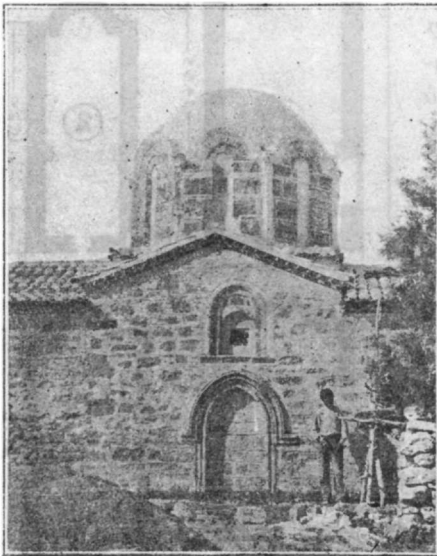
²⁾ Κατὰ τὴν Ν. Δ. γωνίαν τοῦ ναοῦ τούτου εὑρηται ἐξωτερικῶς ἢ κάτωθι ἐπιγραφή τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος

...ΠΑΤΡΟΣ ΑΡ...
...ΗΓΗΣΑΣ ΤΟ...
.....ΑΙΝ ΝΥΜΦ.....

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μνημείων τοῦ Ὁρωποῦ, μεταβαίνομεν εἰς τὴν τῶν μνημείων τοῦ τέταρτον τῆς ὥρας πρὸς δυσμὰς τοῦ Ὁρωποῦ κειμένου *Συκαμίνου*, οὕτινος τὰ κτήρια εἶναι μὲν ὀλιγώτερα ἀλλ' ὅμως πολὺ ἀρχαιότερα τῶν τοῦ Ὁρωποῦ, διότι ἀνάγονται ἀσφαλῶς εἰς τοὺς πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνους.

Τὰ ἐν λόγῳ μνημεῖα εἶναι δύο ναοί, ὁ μὲν τῆς Ἀγ. Ἐλεούσης ἐπὶ τῆς νοτίως τοῦ χωρίου λοφώδους ράχως, ὁ δὲ τῶν Ἀγ. Τεσσαράκοντα ἐντὸς τοῦ χωρίου εὐρισκόμενος.

Ἡ Ἀγ. Ἐλεούσα εἶναι ναὸς τρουλλωτὸς (εἰκ. 16) τύπου τῶν

Εἰκ. 16. Ἀποψις ναοῦ Ἀγ. Ἐλεούσης Συκαμίνου ἀπὸ νότου.

συνεπτυγμένων σταυροειδῶν ἤτοι ἐκείνων, οἵτινες ἔχουσι τὴν βόρειον καὶ νοτίαν καμάραν συγχωνευμένας μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Τοιοῦτοι ναοὶ καλούμενοι ὑπὸ τῶν Γερμανῶν *Kuppelhallen*, ἐπειδὴ καταντῶσι μονόκλιτοι βασιλικαὶ μετὰ τρούλλου, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ ὡς π. χ. ὁ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (Μεσοσπορίτισσα) τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ¹⁾ εὕρηται δ' ἐπίσης καὶ ἐν Θράκῃ παρὰ τὴν Στενήμαχον²⁾ καὶ ἰδίως ἐν Σερβίᾳ, ἔνθα μάλιστα ἀπετέλεσαν ἀπὸ τοῦ 12ου καὶ 13ου αἰῶνος τὸν θεμελιώδη ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τῆς Ρασσίας³⁾.

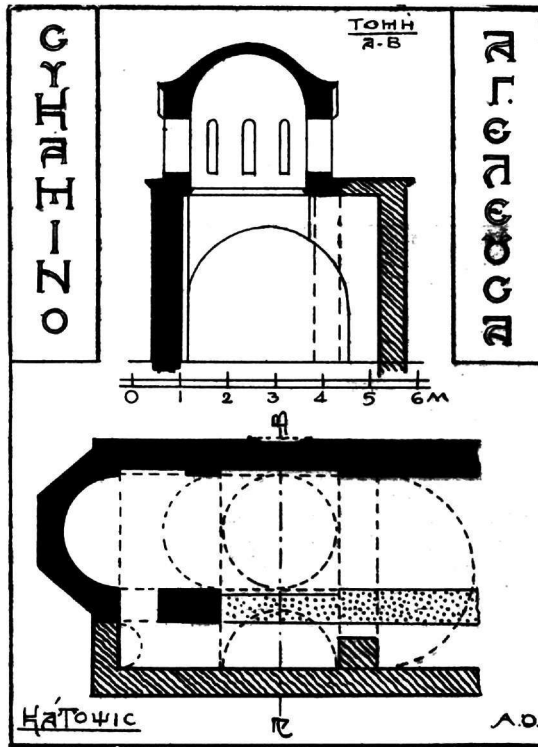
Ὡς ἔχει σήμερον ὁ ναὸς (εἰκ. 17) τὸ εἰρημένον παλαιόν του σχέδιον

¹⁾ Ἀ. Ὁρλάνδου *Ναοὶ τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΔΕ' σελ. 177.* Ὁμοία διάταξις εὐρηται καὶ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ (Ἀγ. Βαρβάρα) τῆς Καπνικαρέας καὶ ἐν τῷ Κοκκαρίῳ Σάμου νοτῷ τοῦ προφ. Ἡλίου, ἔνθα ὅμως ἀντὶ τρούλλου μετὰ τυμπάνου ἔχομεν ἀπλῶς ἡμισφαιρικὸν θόλον.

²⁾ B. Filow *Die altbulgarische Kunst.* 1919 σελ. 22 εἰκ. 21.

³⁾ Millet *L'ancien Art Terbe Paris* 1919 σ. 50.

δὲν εἶναι εὐδιάκριτον· διότι μεταγενεστέρως διεπλατύνθη κατεδαφισθείσης τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς καὶ μετατοπισθείσης κατὰ 0,90 μ. βορειότερον. Ὅτι ὅμως τοιοῦτον ἦτο ἀρχικῶς τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἡ ἀνέχουσα τὸν τροῦλλον βόρειος καμάρα, ἣτις βαίνει κατὰ τρόπον λίαν ριφοκίνδυνον καὶ ἀνταισθητικὸν ἐπὶ τοῦ μεγεθυνθέντος δυτικοῦ

Εἰκ. 17. Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ ναοῦ Ἀγ. Ἐλεούσης ἐν Συκαμίνῳ.

τόξου (εἰκ. 17 τομὴ). Ἡ μεγέθυνσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἐλεούσης ἐγένετο πιθανῶς ἐπὶ Φραγκοκρατίας, ὅτε προσετέθη καὶ θύρωμα κατὰ τὴν νότιον πλευρὰν (εἰκ. 16) μετὰ πλαισίου καθαρῶς φραγκικοῦ χαρακτῆρος (εἰκ. 4).

Ὁ ναὸς εἶναι ἐκτισμένος διὰ κανονικῶν πορολίθων πλινθοπεριβλήτων φέρει δὲ τροῦλλον ὀκταγωνικὸν μετὰ μαρμαρίνων κιονίσκων κατὰ ἄς γωνίας συνδεομένων δι' ἡμικυκλικῶν μαρμαρίνων κορωνίδων ἔχει

δηλ. ἀκριβῶς τὸν τύπον τῶν τρούλλων τῶν Ἀθηναϊκῶν ναῶν τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σύγχρονος.

Ὁ δὲ ναὸς τῶν Ἀγ. Τεσσαράκοντα (εἰκ. 18) ἀνήκει ὡς πρὸς τὸ σχέδιον αὐτοῦ εἰς τὸν τύπον τῶν μικρῶν ἐκείνων σταυροειδῶν ναῶν, οἵτινες συχνὰ ἀπαντῶσιν ἐν Ἑλλάδι ἔχοντες τὸν σταυρὸν ἐλευθέρως ἐξωτερικῶς διαγεγραμμένον¹⁾. (εἰκ. 19) Ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι ὀκτάγωνος ἔχων τὰς γωνίας του ὑπὲρ τὰ μέσα τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ. Κατὰ τὰς γωνίας εὐρίσκονται καὶ ἐνταῦθα μαρμάρινοι κιονίσκοι, οἵτινες συνεδέοντο ποτὲ διὰ τόξων ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰσέτι εἰς τινὰς πλευρὰς τῶν γεννήσεων τῶν τόξων τούτων. Φαί-

Εἰκ. 18. Ἐκδοχὴ ναοῦ
Ἀγ. Τεσσαράκοντα ἀπὸ ΝΑ.

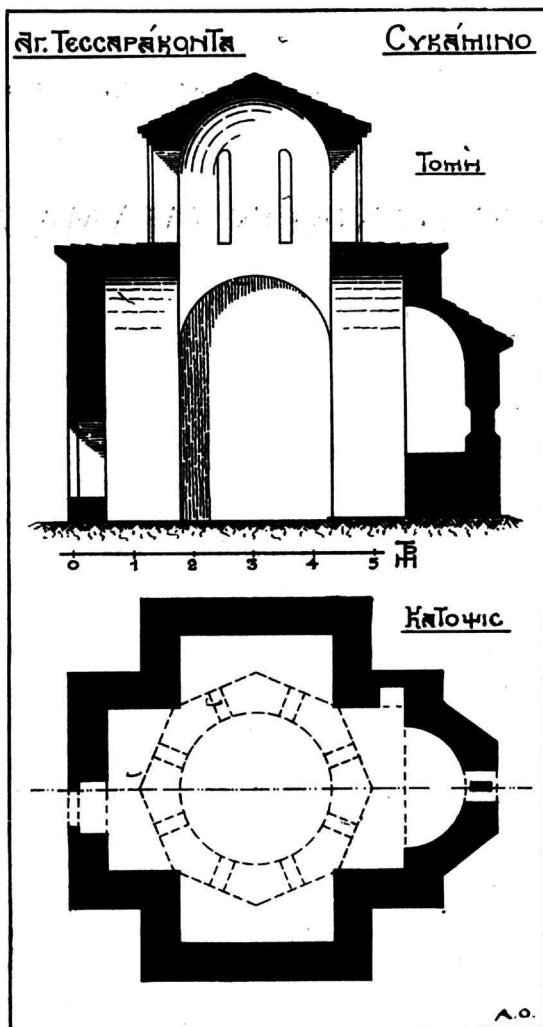
νεταί λοιπὸν ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ κατέπεσε καὶ ἀνεκτίσθη, χάριν δ' εὐκολίας κατεσκευάσθη ἔπειτα ὀριζόντιον γεῖσον περιμετρικῶς ἀντὶ τῶν εἰρημένων τόξων, ὧν παρέμειναν μόνον αἱ γεννήσεις. Ἡ διαφορὰ ἄλλως τε τῆς ὑπὲρ τοὺς κιονίσκους τοιχοποιίας ἀπὸ τῆς τῆς σφενδόνης μαρτυρεῖ περὶ τῆς γενομένης ἀνακατασκευῆς. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ἕτερον

ναὸν ἀπομιμούμενον τοὺς ἀθηναϊκοὺς τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος μετὰ τοιχοποιίας ὅμως οὐχὶ τόσον ἐπιμελημένης ὅσον ἐκεῖνοι. Τούτου ἔνεκα ὁ ναὸς τῶν Ἀγ. Τεσσαράκοντα τακτέος μᾶλλον εἰς τὸν 13ον μ. Χ. αἰῶνα.

¹⁾ Παραδείγματα α) ἐν Ἀττικῇ Ναὸς Παναγίας Βαρυπαῖ (ἀδημοσίητος εἰσέτι) β) ἐν Λιτωλῖα ναὸς Μ. Χώρας *Lampakis Mémoire* 1902 εἰκ. 12 γ) ἐν Δωρίδι ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου *Α. Ὁρλάνδου. Ἡ μονὴ Βαρνάκοβας Ἀθήναι* 1922 σελ. 28 δ) ἐν Ἄρτη ναὸς Ἀγ. Βασιλείου *Α. Ὁρλάνδου Τρεῖς ἀνέκδοτοι βυζαντινοὶ ναοὶ τῶν περιχώρων Ἄρτης Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας Τόμ. Η'* 1923 σελ. 313 ε) ἐν Μάνη ναὸς Ἀγ. Πέτρου ἐν Πύργῳ *Traquair Annual of the British School* 1908—9 πίν. XI.

Τοιχογραφίαι ἐν τῷ ναῷ δὲν σώζονται, μόνον δὲ παλαιὸν ἐν αὐτῷ λείψανον διετηρήθη πλάξ θωρακείου ἐντετειχισμένη ἐν τῇ προθέσει ἐν ἣ εἰκονίζονται ἐντὸς τετραγωνιδίων ποῦ μὲν ἔν, ποῦ δὲ ζευγος πτηνῶν εἰς ποικίλας στάσεις.

Τέλος σημειοῦμεν ὅτι πολλὰ καὶ ἀρίστης ἐργασίας (11ου καὶ 12 ου αἰῶνος) γλυπτὰ εἶναι ἐντετειχισμένα ἐν τῇ παλαιᾷ ἐκκλησίᾳ τοῦ νεκροταφείου Συκαμίνου, (Κοίμησις Θεοτόκου) ἅτινα δυστυχῶς λόγῳ τοῦ ὕψους εἰς ὃ εὐρίσκοντο δὲν μοι ἦτο εὔκολον νὰ φωτογραφίσω. Τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἂν μὴ μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ τετάρτου μόλις τῆς ὥρας ἀπέχοντος Ὁρωποῦ — ὅπερ ἀπίθανον, ἀφ' οὗ ὁ ναὸς τῆς Ἐλεούσης μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα τὸ Συκάμινον ἤκμαζε — θὰ προέρχονται πιθανῶς ἐκ τοῦ τέμπλου μεγάλου βυζαντινοῦ ναοῦ, ὃν ἐρειπωθέντα θὰ ἀντικατέστησε κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ὁ νῦν ὡς μητρόπολις τοῦ χωρίου χρησιμεύων ναὸς τοῦ νεκροταφείου.

Εἰκ. 19. Κάτοπις καὶ τομὴ ναοῦ Ἁγ. Τεσσαράκοντα.